

Орлич Тетяна, ст. магістратури педагогічного факультету;

науковий керівник – к.пед.н., доцент Борова В. Є. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне).

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

***Анотація.** Статтю присвячено актуальній проблемі морального виховання у дошкільному віці. Обґрунтовано рівні морального розвитку у період дошкільного дитинства: уявлення про моральні норми, моральні почуття, мотиви і звички моральної поведінки; формування основ соціальної компетентності та моральної свідомості. Охарактеризовано специфіку розвитку внутрішніх моральних якостей дітей дошкільного віку: почуття власної гідності, почуття сорому, почуття обов'язку.*

***Ключові слова:** дошкільники, моральне виховання, рівні морального розвитку, моральні якості.*

***Аннотация.** Статья посвящена актуальной проблеме нравственного воспитания в дошкольном возрасте. Обоснованно уровни нравственного развития в период дошкольного детства: представление о моральных нормах, нравственные чувства, мотивы и привычки нравственного поведения; формирование основ социальной компетентности и нравственного сознания. Описана специфика развития внутренних нравственных качеств детей дошкольного возраста: чувство собственного достоинства, чувство стыда, чувство долга.*

***Ключевые слова:** дошкольники, нравственное воспитание, уровни нравственного развития, моральные качества.*

***Annotation.** The article deals with the actual problem of moral education in preschool age. The levels of moral development during period of preschool childhood: the concept of moral norms, moral feelings, motives and habits of moral behaviour; formation of the foundations of social competence and moral consciousness are justified. The specific character of development of the preschool children's internal moral qualities: self-esteem, sense of shame, sense of duty are described.*

***Keywords:** preschool children, moral education, levels of moral development, moral qualities.*

Дошкільне дитинство є початковим періодом становлення особистості, коли формуються основи характеру, ставлення до навколишнього світу,

людей, до себе, засвоюються моральні норми поведінки, важливі для особистісного розвитку якості психіки.

Відповідно до державних документів (Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», «Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст.», Базовий компонент дошкільної освіти в Україні) провідним завданням дошкільної освіти є всебічний розвиток людини як особистості, як найвищої цінності суспільства; виховання високих моральних якостей майбутніх громадян, збагачення їхнього культурного потенціалу, що ґрунтується на культурно-історичних та моральних цінностях українського народу, його традиціях і духовності; оволодіння цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями. Отже, морально-етичне виховання дошкільників є досить складним і довготривалим процесом, який охоплює весь період дитинства і продовжується в дорослому житті та розглядається в його кінцевому результаті як сформованість морально-етичної вихованості [1].

Аналіз праць відомих учених засвідчив, що ними досліджено такі важливі питання морально-етичного виховання: психологічні механізми становлення й розвитку моральних почуттів, уявлень, суджень, переконань і поведінки (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець та ін.); специфіка й закономірності морального розвитку дошкільника (Ю. А. Аркін, Є. В. Субботський, С. Г. Якобсон); педагогічні умови й засоби формування моральних норм у дітей (А. М. Виноградова, І. В. Княжева, Т. О. Маркова, Л. П. Стрелкова); моральної свідомості (Л. В. Артемова, І. Д. Бех, Ж. Піаже, С. Л. Рубінштейн та ін.).

Метою нашої статті є обґрунтування особливостей морального виховання дітей дошкільного віку.

Сформовані в дошкільному віці основи моральної спрямованості особистості значною мірою визначають подальше її життя, а виправити допущені батьками та педагогами помилки у моральному вихованні дітей важко або неможливо. Моральне виховання – цілеспрямована взаємодія дорослого і дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки [2, с. 21].

Зміст морального виховання підпорядкований вічним цінностям і конкретним потребам суспільства, які з плином часу змінюються. Засноване воно на принципах рівноцінності особистостей педагога і дитини, гуманістичності змісту і засобів виховання, довіри і поваги в процесі виховання, створення позитивної емоційної атмосфери, творчої взаємодії педагога і дитини.

Процес морального формування особистості відбувається нерівномірно. У кожний період дошкільної пори дитина виходить на якісно нові рівні морального розвитку. Такими рівнями є:

1. *Уявлення про моральні норми.* У молодшому дошкільному віці виникають перші уявлення про те, що добре, а що погано. Це відбувається у процесі формування нового типу стосунків між дитиною і дорослим. Розвиток самостійності дитини у цей час супроводжується потребою співучасті в житті дорослих, спільній діяльності з ними. Прагнення до позитивної оцінки, підтримки і схвалення своїх дій сприяє організації процесу засвоєння дитиною моральних норм.

У середньому дошкільному віці яскраво виявляється позиція «захисника» норм поведінки, еталоном яких є дорослий. Як правило, у своїх скаргах діти здебільшого повідомляють, що хтось із однолітків не дотримувався вимог дорослого чи правил поведінки. Перший етап формування у дітей уявлень про добро і зло, про те, як потрібно поводитися з іншими людьми, як відноситись до своїх і чужих учинків, пов'язаний із безпосереднім емоційним ставленням до людей, які пред'являють ці вимоги [3].

2. *Моральні почуття і мотиви поведінки.* У старшому дошкільному віці моральні почуття і знання пов'язуються з почуттям обов'язку. Дитина у цьому віці здатна усвідомлювати моральний сенс своєї поведінки. Виникають внутрішні моральні інстанції – прагнення поводитися згідно з моральними нормами не тому, що цього вимагають дорослі (батьки, вихователі), а тому, що це приємно для себе й інших.

Упродовж дошкільного дитинства розвиваються такі *внутрішні моральні якості*:

– *почуття власної гідності.* Дитина відчуває гордість за добре виконану роботу, гідний вчинок, свою поведінку загалом;

– *почуття сорому.* Виявляється у ніяковості, яку дитина відчуває від невдалого вчинку, власної провини – спочатку під впливом зауважень дорослого («Як тобі не соромно!»), а в старшому дошкільному віці воно поєднується з почуттям власної гідності і стає стійким («Погано чинити не слід не тому, що покарають, а тому, що соромно»). Дитині також соромно, коли принижують її гідність. Щоб уникнути сорому, докорів дорослих, вона може утриматися від учинків, які викликать осуд;

– *почуття обов'язку.* Виявляється воно у формі емоційних станів, розвиваючись у діапазоні від задоволення, яке 3–4-річна дитина відчуває при схваленні дорослим її поведінки, до радості за добрий вчинок, допомогу товаришеві, виконане доручення (у 5–6 років) [4, с. 20].

Важливе значення для засвоєння моральних норм має така особливість дітей, як прагнення до контакту з однолітками, яке можна задовольнити лише за умови дотримання моральних вимог і правил, орієнтації на можливість бути зрозумілим у колективі. Іноді грубий учинок чи конфлікт може бути спричинений незнанням того, як слід поводитися у конкретній ситуації, чого уникати. Досвід негативної поведінки дитини може призвести до замкнутості, відчуження та інших небажаних наслідків. Більшість

«важких» дітей у період дошкільного і молодшого шкільного віку відчували дефіцит уваги, розуміння у спілкуванні з однолітками і тому часто конфліктували з педагогами, батьками, товаришами.

3. *Звички моральної поведінки.* Виховання моральної поведінки означає забезпечення єдності мотивів і дій особистості. Моральні мотиви спонукають до певної дії, надають поведінці особистісного змісту. У дошкільному віці починається формування ієрархії (підпорядкування) мотивів поведінки, які є свідченням моральної вихованості. Адже один і той самий учинок може бути зумовлений різними мотивами і свідчити про різні рівні засвоєння певних норм. Наприклад, одна дитина допомагає однолітку, сподіваючись на його вдячність і підтримку в майбутньому; інша – щоб її добрий учинок помітив і відзначив педагог; третя – тому що у складному становищі опинився її друг; четверта – керуючись почуттям співпереживання.

Моральне виховання передбачає становлення у дитини системи домінуючих мотивів, що відповідають моральним нормам і визначають її стосунки з оточуючими людьми. Важливим аспектом розвитку мотивів поведінки у дошкільному віці є підвищення рівня їх усвідомленості: дитина починає розуміти, чим зумовлені її вчинки, як пов'язані вони з наслідками поведінки. Це стає можливим завдяки розвитку в дошкільника самосвідомості – розуміння того, ким він є, якими якостями наділений, як ставляться до нього інші і чим зумовлене це ставлення. Самосвідомість виявляє себе через самооцінку – вміння оцінювати свої досягнення і невдачі, якості і можливості. Розвиток самосвідомості не означає, що дитина вже не потребує виховних впливів дорослого. За твердженням французького психолога Анрі Валлона, для розвитку особистості дитини віком від 3 до 6 років украй необхідна прихильність людей. Без неї дитина може стати жертвою страхів і тривожних переживань, її може вразити психічна атрофія, слід від якої нерідко зберігається протягом усього життя і позначається на смаках і волі індивіда [5].

4. *Основи соціальної компетентності.* Про розвиток особистості дитини свідчить зміна її активності у соціальній ситуації. Йдеться про вплив середовища і ставлення до нього дитини. У визнанні значущості кожного із цих явищ полягає принципова різниця між навчально-дисциплінарною та особистісно-орієнтованою (гуманістичною) концепціями виховання. Вихованням свідомого ставлення дитини до явищ дійсності займається гуманістична педагогіка, а навчально-дисциплінарна вирішальну роль відводить формуючим впливам середовища.

У ранньому віці починає формуватися «базисна довіра до світу» – уявлення дитини про надійність дорослих, емоційна близькість із ними. За правильного виховання вона переростає у відкритість до соціальних впливів, готовність сприймати інших людей, інтерес до спілкування. У Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні ці якості означені як основа

соціальної компетентності дитини, що охоплює: уміння орієнтуватися у світі людей (рідні, близькі, знайомі, незнайомі, різної статі, віку, роду занять та ін.); здатність розуміти іншу людину, її настрій, потреби, особливості поведінки; уміння поважати інших людей, допомагати, турбуватися про них; спроможність обирати відповідні ситуації спілкування і спільної діяльності [5, с. 4].

Соціально компетентна дитина здатна відчувати своє місце у системі стосунків людей, адекватно поводити себе [5].

Сучасні концепції дошкільного виховання спрямовують педагогів на особистісно-орієнтований підхід, використання різноманітних форм взаємодії дорослого і дитини, гуманізацію педагогічного процесу в дошкільному закладі.

Формування моральної свідомості (уявлень про моральні норми). Моральна свідомість індивіда існує в уявленнях, поняттях, переконаннях, ідеалах. У дошкільному віці формуються елементарні уявлення про мораль, судження про те, що добре і що погано, що можна робити і чого слід уникати. У цьому процесі дитина вчиться правильно оцінювати вчинки, обирати адекватну ситуації форму поведінки, усвідомлювати свої дії. Оцінювання вчинків відбувається за способом їх здійснення (як вчинив), результатами (які наслідки вчинку) і мотивами (чому так вчинив).

Розвиток навичок моральної поведінки. Навички моральної поведінки є невід'ємною складовою розвитку дитини, визначають її вчинки, зумовлюють ставлення до навколишньої дійсності, дорослих і однолітків. Адже важливо не лише те, як дитина поводить себе, а й те, як вона приймає рішення про певний вчинок: самостійно чи під впливом дорослих. Звична поведінка дошкільників формується поступово, з набуттям досвіду.

Виховання моральних почуттів. У дошкільному віці рушійною силою поведінки дитини є моральні почуття, які виражають бажання та емоційні стани, забарвлюють психічні процеси. Моральні почуття – стійкі переживання у свідомості людини, які зумовлюють її вольові реакції, ставлення до себе, інших людей, явищ суспільного буття [5].

У ранньому віці емоції мають соціальний характер і виникають у процесі спілкування з дорослими, згодом – з однолітками. З часом моральні почуття стають глибшими, стійкішими, стосуються все ширшого кола явищ, що зумовлене збагаченням форм спілкування з дорослими та однолітками, опануванням різних видів діяльності. Розвиток моральних почуттів дитини має супроводжуватись відповідними вчинками. Відповідність переживання і вчинку свідчить про моральну спрямованість поведінки дитини. У процесі морального виховання почуття дітей починають відігравати роль мотивів поведінки. Справжній моральності властива стійкість моральних мотивів, потреба у моральній поведінці. Вже 3–4-річні діти здатні виконувати малопривабливі для них, зовні нецікаві справи, керуючись важливою для

них метою, а також можуть відмовитися від того, що їх безпосередньо приваблює (наприклад, від нової цікавої іграшки), щоб принести задоволення своєму товаришеві.

Довірливе, педагогічно ефективне спілкування з дітьми можливе за умови, що педагог є розвинутою особистістю, прагне морального самовдосконалення. Важливе значення має індивідуальний стиль його діяльності. Вихователі, які наділені сильною або інертною нервовою системою, віддають перевагу особистісно-орієнтованій моделі виховання, для якої характерні довіра і повага до дітей. Вони не лише спрямовуватимуть, а й уміло організовуватимуть діяльність дітей, дбаючи про те, щоб вона була для них цікава і розвивала їх [5].

Добррозичливість вихователя у спілкуванні з дітьми не є альтернативою його вимогливості. Особливості його поведінки залежать від таланту, досвіду, знання дітей і себе. Без цього неможливі добір ефективних засобів педагогічного впливу, очікувані результати від їх використання.

Отже, цілеспрямований процес залучення дитини до моральних цінностей людства і конкретного суспільства починається у ранньому дитинстві. Успішність цього процесу залежить від єдності моральної свідомості і поведінки. Визначальною у ньому є роль дорослого як «соціального провідника», зразка для наслідування, організатора соціального досвіду дитини.

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні / [гол. ред. Н. О. Андрусич]. – К. : Дошкільне виховання, 1999. – 68 с. – (Бібліотечка журналу «Дошкільне виховання»). 2. Богуш А. М. Уроки духовності дітям / А. М. Богуш, В. А. Сучок. – Одеса : СВД Черкасов, 2005. – 126 с. 3. Кузнецова О. А. Педагогічні умови формування моральних норм поведінки дошкільників : наукове видання / О. А. Кузнецова. – Миколаїв : Вид-во «ЛІОН», 2004. – 154 с. 4. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників : навч. посіб. / Т. І. Поніманська. – К. : Вища школа, 1993. – 111 с. 5. Богуш А. М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання / А. М. Богуш // Виховання і культура. – 2001. – № 1. – С. 3–8.